

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ВАСИЛЬЧУК Євген Олегович

УДК 323.13

**ЕТНОНАЦІОНАЛІЗМ ЯК ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ В УМОВАХ
СУСПІЛЬСТВА, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ (НА ПРИКЛАДІ
ВСЕРОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО РУХУ
«РОСІЙСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЄДНІСТЬ»)**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент
Попок Андрій Андрійович,
Державний комітет України у справах
національностей та релігій,
заступник Голови.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Євтух Володимир Борисович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
директор Інституту соціології, психології та
управління;

кандидат політичних наук
Лисенко Олександр Миколайович,
Національна експертна комісія України з
питань захисту суспільної моралі,
регіональний представник в Черкаській,
Кіровоградській та Чернігівській областях.

Захист відбудеться «25» червня 2010 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «21» травня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. А. Остапенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Крах комуністичної ідеології на пострадянському просторі та зумовлена ним деформація ментальних установок, ідейна дезорієнтація та девальвація усталених морально-етичних принципів спричинили пошук альтернативних концепцій та ідей, які переформатували б соціальний простір. Системна криза, що охопила пострадянські суспільства, актуалізувала етноцентристські та етнократичні ідеї, які, на думку їх апологетів, змогли б згуртувати окремі сегменти розбалансованого соціополітичного простору та мобілізувати їх з метою швидкої та радикальної трансформації політичної системи, формування нових світоглядних принципів та створення умов для перерозподілу влади між новими політичними елітами.

Актуалізація проблем формування нових національних ідентичностей, пошуку нової формули «національної ідеї», яка б дозволила провести заміщення невдалої спроби створення ідентичності «багатонаціонального радянського народу» на нову сукупність символів, що має значні мобілізаційний та інтеграційний потенціали, ревіталізувала традиційно-історичні форми ідентичності, найбільш актуальною та усвідомленою маніфестацією якої в пострадянському суспільстві стала етнічність, а етнічний чинник став одним з найважливіших параметрів суспільного життя та набув маніфестних, а у багатьох випадках – конфліктних форм.

Особливості процесів радикальної трансформації існуючих владних інституцій та суспільних відносин в пострадянській Росії призвели до консервації авторитаризму, формування культу нетерпимості та силових принципів вирішення накопичених проблем, що суттєво позначилося на формуванні доктринальних засад нових ідеологічних комплексів. Дослідження соціокультурних трансформацій у російському суспільстві дозволило виявити та розпочати вивчення нових ідей, соціальних практик та форм діяльності радикально налаштованої частини російської інтелектуальної еліти з конструювання ідентичностей пострадянського періоду, пов'язаного, перш за все, з бурхливим процесом політизації етнічності, етнізації суспільних відносин, оформленням «російського проекту» ідеології етнонаціоналізму, появою організацій та лідерів, які сповідують етнонаціоналістичні переконання.

З огляду на це, актуальність дисертаційного дослідження обумовлена наступними обставинами. Подолання суперечностей соціальних трансформацій російського суспільства, стабілізація розбалансованого соціополітичного простору є неможливими без вивчення та зняття етнонаціональних протиріч, що пов'язані, в першу чергу, з виявленням та розглядом специфіки етнополітичних конфліктів в суспільстві, яке проходить глибокоешелонований, довготривалий та всебічний процес трансформації і тому вимагає проведення глибокого та вдумливого аналізу особливостей становлення та розвитку «російського проекту» етнонаціоналістичної

ідеології.

Наявність регіональних відділень російських націоналістичних організацій (Всеросійський суспільно-патріотичний рух «Російська національна єдність», Націонал-більшовицька партія, Народна національна партія тощо) на території України в регіонах з компактним проживанням російської національної меншини, зважаючи на відсутність їх офіційної реєстрації в установленому законом порядку, що ускладнює контроль за їх діяльністю з боку компетентних органів держави, та схильність до екстремістської практики реалізації власних програмно-ідеологічних засад шляхом нагнітання протестних настроїв, провокування конфліктних ситуацій, поширення інформації антидержавницького провокаційного спрямування, що зазіхає на територіальну цілісність України та підриває її авторитет і престиж в цілому, створює потенційну загрозу для національної безпеки України, і тому вимагає вироблення стратегії протидії та виконання на її основі комплексу практичних заходів з боку держави з метою попередження та припинення екстремістських проявів з боку вказаних організацій, базуючись на дослідженні та вивченні програмно-ідеологічних засад їх діяльності, психологічних мотивацій, поведінкових стереотипів та патернів колективних дій їх учасників.

Універсальність праворадикальних програмно-ідеологічних доктрин, їх висока здатність до адаптації у кризових умовах, стереотипність поведінкових моделей праворадикальних організацій, прагнення до консолідації та результативної взаємодії на міжнародному рівні, створює можливості для відпрацювання методологічних засад вивчення вітчизняних праворадикальних рухів з метою вироблення національного законодавства з протидії проявам екстремізму, уникнення конфліктних ситуацій в майбутньому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано у межах теми кафедри теорії та історії держави і права Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького «Теоретико-історичні аспекти розбудови правової держави в Україні», затвердженої на засіданні Вченої ради університету (протокол № 17 від 27 листопада 2008 р.).

Метою дисертаційного дослідження є вивчення «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології, аналіз його соціальних витоків, інституціоналізації та еволюції на прикладі ідеологічного комплексу Всеросійського суспільно-патріотичного руху «Російська національна єдність» (РНЄ).

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати та узагальнити науковий доробок за темою дисертаційного дослідження, визначити рівень її науково-теоретичного осмислення та з'ясувати повноту забезпечення джерельної бази з проблеми дослідження;
- з'ясувати особливості соціальних витоків, інституціоналізації, еволюції та специфіку «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології;
- розглянути соціально-політичну сутність «російського проекту»

етнонаціоналістичної ідеології;

- виокремити основні фактори розвитку «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології;

- проаналізувати ідеологічний комплекс РНЄ як один з прикладів «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології;

- надати оцінку перспективам подальшого розвитку «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології в умовах сучасності.

Об'єктом дослідження є етнонаціоналізм як феномен суспільної свідомості і явище політичного життя.

Предметом дослідження є особливості прояву етнонаціоналістичної ідеології в контексті суспільних відносин пострадянської Росії на прикладі Всеросійського суспільно-патріотичного руху «Російська національна єдність» як її носія.

Методологічну основу дослідження складають наукові принципи *історизму* (дослідження явищ у процесі становлення та розвитку), *багатоаспектності* (вивчення всього комплексу факторів: економічного, політичного, релігійного, соціального), *всебічності* (аналіз процесів формування та становлення «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології), *об'єктивності* (неупередженість, незалежність суджень від суспільно-політичної заангажованості).

Зазначені принципи реалізуються за допомогою таких методів як:

- *теоретичний аналіз* політологічних, релігієзнавчих, соціально-економічних наукових джерел, що дозволив системно підійти до розгляду «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології;

- *історичний аналіз*, який полягав у виявленні характерних особливостей у формуванні інституційних засад розвитку та еволюції «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології;

- *структурно-функціональний аналіз*, що забезпечив можливості виявлення зв'язків між основними блоками «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології.

Крім того, застосовано методи *ретроспекції, політичного аналізу та прогнозування, класифікації і типологізації*.

Подібний методологічний підхід дозволяє об'єктивно розкрити основні проблеми становлення та розвитку «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології.

Наукова новизна роботи полягає в системному аналізі «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології, з'ясуванні особливостей його політико-ідеологічної маніфестації. Наукова новизна дисертаційного дослідження розкривається в таких положеннях:

уперше:

- здійснено комплексний аналіз сучасного «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології, що узагальнює його сутнісні риси, особливості формування та перспективи розвитку;

- обґрунтовано, що етнонаціоналістична ідеологія є продуктом розпаду

старих світоглядних установок і результатом складного синтезу власне націоналістичних конструктів та релігійно-культурного, ксенофобського і соціально-економічного компонентів, кожен з яких поляризується на ряд окремих складових частин або сегментів;

удосконалено та доповнено:

– існуючі концепції та засади в дослідженні «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології;

– процедуру комплексного дослідження політичних ідеологій на прикладі «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології шляхом виявлення та дослідження базових блоків політичних ідеологій з визначенням логіки їх структурних взаємозв'язків та притаманних їм особливостей;

дістало подальшого розвитку:

– аналіз етнонаціоналізму як політичної ідеології, яка характеризується наявністю значних мобілізаційного та конфліктогенного потенціалів, будується на ірраціонально-естетичних символах та переживаннях індивідів або їх груп, що зумовлює особливості його маніфестації в суспільному житті;

– обґрунтування тези про етнонаціоналізм як продукт системної кризи російського суспільства, що наступила після розпаду СРСР, та виявлення базових причин його появи та оформлення як політичної ідеології;

– аналіз базових тенденцій розвитку «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології на сучасному етапі, а саме: включення соціальних гасел в «російський проект» етнонаціоналістичної ідеології; формування російського націоналістичного руху як відносно незалежного суб'єкту політичних процесів в пострадянській Росії; дезонтологізація «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології в умовах сучасності;

– дослідження основних тенденцій та перспектив розвитку «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології та обґрунтування причин кризових явищ в його діалектиці на сучасному етапі суспільного розвитку.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що теоретичні узагальнення і висновки, зроблені в дисертаційному дослідженні, істотно доповнюють існуючі концепції та засади в дослідженні «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології. Отримані результати можна використати:

– у науково-дослідницькій сфері – при подальшому розробленні і удосконаленні наукових підходів до розкриття феномену етнонаціоналізму як політичної ідеології;

– у навчальному процесі – при розробці вузівських спецкурсів з політичних наук у вищих навчальних закладах;

– у практичній сфері – дослідження має практичне значення для працівників структурних підрозділів органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, до чиеї компетенції віднесено питання, пов'язані з функціонуванням суб'єктів суспільно-політичного життя.

Особистий внесок здобувача у статтях, опублікованих у співавторстві,

полягає у визначенні основних класифікаційних параметрів сучасного російського праворадикального руху, обґрунтуванні етапів його ідеологічної еволюції та складає 1 д.а. (загальний обсяг статей, опублікованих у співавторстві – 1,5 д.а.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації знайшли своє відображення у доповідях на наукових конференціях, зокрема: IV Міжнародній науковій конференції молодих вчених та студентів «Нації та міжнаціональні відносини в історії людства очима молодих дослідників» (Донецьк, 2003), V Міжнародній науковій конференції студентів та молодих вчених «Історія і політика у кількісних вимірах» (Донецьк, 2004), Другій Міжнародній науково-практичній конференції «Знаки питання в історії України: українська історія у європейському контексті» (Ніжин, 2004), Третій Міжнародній періодичній науково-практичній конференції «Спецпроект: аналіз наукових досліджень» (Дніпропетровськ, 2007).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи знайшли відображення в 11 публікаціях, з них 4 – у фахових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України.

Структура дисертації зумовлена поставленою метою та завданнями і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (392 найменування). Обсяг тексту – 174 сторінки. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 213 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дисертаційного дослідження, а також визначено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, ступінь їхньої апробації.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні засади дослідження «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології»**, що складається з двох підрозділів, обґрунтовуються теоретичні і методологічні основи розв'язання досліджуваної проблеми.

У підрозділі 1.1. *«Ступінь наукової розробки проблеми дослідження етнонаціоналізму у політичній науці»* з'ясовано, що тематика даної роботи дозволяє класифікувати історіографічний доробок за чотирма умовними групами: радянська, зарубіжна, сучасна російська, сучасна українська.

Сутність та функції національної свідомості розкривалися в дослідженнях таких радянських вчених як Р. Абдулатіпов, О. Волкогонова, М. Джунусов, Л. Дробіжева, В. Коротеєва, І. Татаренко.

Питанням визначення сутності націоналізму, розгляду умов та факторів суспільного розвитку, що обумовили виникнення націоналізму в Європі, присвячено праці Е. Геллнера, К. Майноуга, Е.Д. Сміта. Проблеми співвідношення етнічності та націоналізму розглядали Б. Андерсон, Д.А. Армстронг, П.Р. Брас, К. Вулф, Д. Гатчінсон, Т. Еріксен, Р.К. Мекрайдіс, Х. Сетон-Вотсон. Основні

модифікації націоналізму визначили Л. Грінфельд, Г. Кон, Д. Пламенац, запропонувавши власні типологічні та класифікаційні його схеми. Змодельовати перспективи його подальшого розвитку робили спроби Р. Брубейкер, Е.Дж. Гобсбаум та інші. Наукові напрацювання цих дослідників визначають сучасний рівень теоретичного вирішення етнонаціональних проблем.

Теоретичні питання, пов'язані з формуванням умов та особливостей політизації етносів, сутністю етнополітичних конфліктів стали предметом дослідження російських вчених О. Віслої, М. Дементьєва, О. Єлисеєва, Г. Зверєвої, О. Знаменського, С. Кара-Мурзи, В. Козлова, В. Мартянова, О. Міллера, Е. Паїна, М. Руткевича, М. Савви, С. Савоскула, В. Тішкова, В. Тутліса, І. Чорнобровкіна. Цим же питанням присвячено дослідження Б. Беякова, Н. Буянової, К. Даллакяна, Ю. Іванової, Кім Те Юна, С. Кумової, І. Мусаєва, В. Топоркова.

Представники російської школи етноконфліктології Є. Баранов, М. Баранов, Л. Колесова, М. Мухарямов в своїх дослідженнях достатньо аргументовано розкривають соціально-психологічну сутність етнічності, націоналізму та його модифікацій. Цій же проблематиці присвячено статті закордонних вчених В. Хекслі та Е. Яна.

Постійний моніторинг політичної активності суб'єктів націонал-патріотичного спрямування, аналіз їхніх ідеологічних концепцій та програмних документів здійснюється О. Верховським, В. Лихачовим, В. Прибиловським, О. Тарасовим. Значний масив фактографічного матеріалу представлений у працях І. Стогова та С. Чарного. Пошуки аналогій між Веймарською Німеччиною та пострадянською Росією, що прослідковуються в окремих дослідженнях цих авторів, а також працях Ю. Коргунюка, Г. Мусіхіна, О. Янова, та низки іноземних авторів, зокрема Т. Beichelt (Т. Бехельта), J. Dunlop (Дж. Данлопа), R. Eatwell (Р. Ітвела), R. Griffin (Р. Гріффіна), M. Mathyl (М. Матиля), R. Orttung (Р. Ортунга), S. Shenfield (С. Шинфельда) тощо з обґрунтуванням відповідних суджень подекуди призводять до спотворень та суб'єктивізму при проведенні аналізу зі визначеної проблематики.

Питання класифікації ідеологічних течій сучасного російського націоналізму досить ґрунтовно висвітлено у працях О. Галкіна, Л. Гудкова, Б. Дубіна, А. Зудіна, У. Лакера, В. Лихачова, А. Митрофанової, І. Прусс, В. Солов'я, В. Сухачова, О. Тарасова, А. Умландта та інших.

Серед досліджень українських вчених щодо проблем міжнаціональних відносин та теорій етнополітичного конфлікту, нації та націоналізму виокремлено праці О. Антонюка, В. Бега, І. Бідзюри, І. Варзаря, М. Головатого, Л. Гонюкової, І. Дзюби, В. Євтуха, П. Єрмакова, О. Картунова, Г. Касьянова, А. Кіссе, Т. Ковтунович, В. Котигоренка, І. Кураса, О. Лисенка, О. Майбороди, Ю. Мацієвського, А. Попка, Ю. Римаренка, Т. Сенюшкіної, В. Степаненка, С. Телешуна, В. Туренко, М. Шульги.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база та методологія дослідження етнонаціоналістичної ідеології» зазначається, що джерельна база дисертаційного

дослідження ґрунтується на матеріалах російських націоналістичних організацій, систематизується і класифікується згідно із загальноприйнятим принципом розподілу за походженням.

Першу категорію джерел складають *програмні документи сучасних російських націоналістичних організацій*, які визначають основні засади політико-ідеологічного та інституційного функціонування російських націоналістичних організацій.

До другої категорії джерел – *агітаційно-пропагандистських матеріалів сучасних російських націоналістичних організацій* – відносяться листівки, програмні інтерв'ю, програмні звернення, заяви та статті.

Третя категорія джерел – *внутрішньоорганізаційні документи сучасних російських націоналістичних організацій* містить інструкції, інструктивні листи, накази керівників та керівних органів націоналістичних структур.

Четверта категорія джерел – *інтерв'ю, промови та виступи в пресі представників сучасних російських націоналістичних організацій* – репрезентує їх погляди щодо питань політико-ідеологічного визначення націоналістичних структур.

П'ята категорія джерел включає *матеріали періодичних видань сучасних російських націоналістичних організацій*, в яких висвітлюються окремі події, причому висвітленню надається певне ідеологічне забарвлення, що дозволяє використовувати ці матеріали при проведенні аналізу ідеології зазначених організацій, зокрема РНС.

Шосту категорію джерел репрезентують *результати спостережень та зустрічей з представниками сучасних російських націоналістичних організацій в Києві, Харкові, Запоріжжі, Полтаві, Брянську*, які містять значний фактологічний матеріал і дають можливість з'ясувати рівень та специфіку засвоєння ідеологічних продуктів членами зазначених організацій.

Сьома категорія джерел – *матеріали сайтів мережі Інтернет* – новий тип джерела, що став характерною ознакою 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Проведений аналіз значної кількості публікацій з проблем етнонаціоналізму надав підстави дійти висновку про відсутність ґрунтовних досліджень «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології, що обумовлено багатоаспектністю та полікомпонентністю теми дослідження. Наявна з досліджуваної проблеми репрезентативна джерельна база дозволяє об'єктивно і достовірно розкрити зміст теми дисертації. Застосований методологічний підхід дозволяє об'єктивно розкрити основні аспекти досліджуваної проблеми.

У другому розділі – **«Формування та становлення «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології»**, що складається з трьох підрозділів, розглянуто понятійний апарат дослідження, сутність етнічного націоналізму як політичної ідеології та визначено особливості «громадянської» та «етнічної» форм сучасного російського націоналізму.

У підрозділі 2.1. *«Понятійний апарат дослідження: поняття «політичної»*

ідеології» та окремих феноменів правого радикалізму в сучасній політології» на основі залученої теоретичної бази ґрунтовно розглянуто сутність політичної ідеології та політичної свідомості як соціальних феноменів. Відзначено, що політичні ідеології виконують низку функцій, а саме: функцію легітимації як обґрунтування влади певних політичних сил та режимів; мобілізаційну та інтеграційну функції, за яких ідейна ангажованість об'єднує людей, формує певне політичне співтовариство; критичну функцію, як передумову для критичного осмислення дійсності та повалення ідеологічних опонентів; когнітивну функцію з метою формування знань про суспільство та його конфлікти; конструктивну функцію для актуалізації в політичних ідеологіях творчих мотивів, які, як правило, оформлюються у вигляді програм політичних партій; нормативну функцію, що формує політико-ідеологічний норматив, в якому містяться політичні орієнтири-норми та формуються поведінкові стереотипи; компенсаторну функцію, мета якої надихати маси на успішну зміну соціального буття, допомагаючи подолати соціальну незадоволеність і поточні проблеми; маніпулятивну функцію для забезпечення маніпуляції суспільною свідомістю в потрібному напрямі.

У роботі проаналізовано сутність термінів «націонал-радикалізм», «правий націоналізм», «ультраправі», «правий радикалізм», «правий екстремізм», «російський нацизм» і «російський фашизм», які використовуються в цьому дослідженні. Відзначено, що наявний у вказаних поняттях термін «правий» вказує на орієнтацію досліджуваних політичних суб'єктів, зокрема РНЄ, та їхніх ідеологічних конструкцій на збереження національних, політичних та державницьких традицій, властивих конкретній нації, відстоювання спадкоємності минулого та необхідності збереження самобутності та ідентичності тієї історичної спільності, від імені якої вони виступають (держава, нація, етнос, політична система тощо). Присутні у цих визначеннях терміни «радикалізм» та «екстремізм» визначають особливості політичних позицій та поведінкових моделей досліджуваних рухів та декларованих ними програм і гасел. Наявна у вказаних поняттях їх частина «націонал» свідчить про етнізацію описаних явищ та їх приналежність до націоналістичного спектру. Розглянуто специфіку термінів «російський нацизм» і «російський фашизм» як ідеологічних кліше. Акцентовано увагу на тому, що лише визначення «націонал-патріотизм» використовується в документах націоналістичних структур як засіб самоідентифікації, решта всіх вищезгаданих термінів є елементами політологічного інструментарію.

У підрозділі 2.2. «*Етнічний націоналізм як політична ідеологія: сутність та основні характеристики*» відзначено, що феномен етнічного націоналізму є наслідком глибокої диференціації соціальних та етноконфесійних груп, поляризації їх інтересів, маргіналізації значної частини населення, наростання кризових явищ в усіх сферах життя російського суспільства.

Аналізуючи специфіку етнонаціоналістичної ідеології, дисертант визначає її як різновид націоналістичної ідеології, в центрі якої знаходиться етнічний фактор, що превалює та підпорядковує собі інші, і є засобом мобілізації мас в кризових

умовах. В процесі розвитку власне націоналізму, не оформленого як конкретна політико-ідеологічна доктрина, відбувається зіткнення та переплетення власне етнічних та соціальних, релігійних, культурних, етичних, естетичних мотивів, внаслідок чого утворюється самостійний різновид політичної ідеології, осьювою конструкцією якого є етнічна домінанта. Оформленню та становленню етнонаціоналістичної ідеології сприяють, по-перше, психологічні негативно забарвлені претензійні стереотипи, що формуються під впливом несприятливих зовнішніх обставин та обумовлюють її кризову орієнтованість; по-друге, поведінкові стереотипи, що впливають з неї, створюючи відповідні патерни колективних дій.

У підрозділі 2.3. «Громадянська» та «етнічна» форми сучасного російського націоналізму» з'ясовано сутність структурних форм сучасного російського націоналізму – громадянської та етнічної – та виокремлено їхні особливості. На основі цього розглянуто особливості детермінації цих форм в умовах російської суспільно-політичної дійсності, яка визначена ним як «русько-російський» фактор.

Відзначено, що в програмних документах і ідеологічних постулатах націоналістичних об'єднань він є нестійким, балансує і коливається залежно від кон'юнктури, перетікаючи з одного стану в інший, постійно змінюючи центр тяжіння, сформувавши вже сталий в науковій і публіцистичній літературі термін «націонал-патріотизм». Причиною цього є навмисне або несвідоме змішування націоналістичними ідеологами компонентів громадянського та етнічного націоналізмів.

Підсумовується, що «російський проект» етнонаціоналістичної ідеології пройшов тривалий та специфічний шлях еволюції, інтегрувавши як елементи національних, релігійних, політичних, державницьких традицій, властивих російській нації, так і світовий досвід становлення і розвитку праворадикальних рухів, запозичивши в них окремі компоненти ідеологічного інструментарію.

У третьому розділі – **«Інституціоналізація та еволюція сучасної російської націоналістичної традиції»**, що складається з трьох підрозділів, розглядаються проблеми інституціоналізації сучасних російських праворадикальних рухів, особливості формування їх ідейного базису, ідейно-політичної класифікації сучасного російського націоналізму, виокремлюються основні етапи та закономірності розвитку сучасного російського націоналізму та споріднених неонацистських явищ.

У підрозділі 3.1. «Інституціоналізація сучасних російських праворадикальних рухів та особливості формування їх ідейного базису» визначено, що як принцип політичної дії та супутній компонент політико-ідеологічних доктрин, правий радикалізм зазвичай виявляється як дестабілізуючий фактор, що сприяє конфронтації політичних сил, провокує поглиблення існуючих в суспільстві конфліктів та протиріч, каталізує процеси маргіналізації суспільної свідомості та розбалансування системи державного управління. Інколи правий радикалізм може виконувати короткотермінову мобілізаційну функцію, спрямовану

на об'єднання громадян навколо досягнення конкретної політичної мети.

Виведено формулу російського правого радикалізму, з якої випливає, що назване політико-ідеологічне явище є продуктом розпаду старих світоглядних установок і наслідком складного синтезу революційних, войовничих, націоналістичних доктрин (чорносотенства, націонал-соціалізму, політизованого неоязичництва, православного фундаменталізму, нацизму німецького гітлерівського зразка, фашизму італійського зразка тощо), що декларують вищість та винятковість певної раси або нації, яким властивими є відмова від гуманізму та його підміна пропагандою і практикою насильства, вождизм, фанатизм і нетерпимість. Підкреслено, що термін «правий радикалізм» є умовним та узагальнюючим і не може бути застосований до всіх без винятку організацій. Проте під ним варто розуміти поєднання націонал-радикалізму з елементами політичного екстремізму та націонал-революціонізму.

У підрозділі 3.2. «Ідейно-політична класифікація сучасного російського націоналізму» визначено сутність, основні параметри й критерії класифікації, розглянуто ідейно-політичні класифікаційні схеми сучасного російського націоналізму. До основних класифікаційних критеріїв віднесено погляди на ідеальний суспільно-політичний лад Росії, трактування характеру національної держави, релігійна позиція, погляди на власність, самоназва та самовизначення націоналістичної організації. Розглядаючи різні спроби класифікувати сучасний російський націоналізм, автор відзначив, що будь-яку класифікацію можна сприймати з великою часткою умовності, зважаючи на ідеологічну нестійкість націоналістичних структур.

Будь-яка загальна класифікація, незалежно від взятих за основу параметрів, не зможе чітко розмежувати націоналістичні течії, які б коректні підходи при цьому не використовувалися. Основною перепорою на шляху класифікації є політична дифузія різних націоналістичних течій. Це явище пояснюється, перш за все, суперечливим досвідом формування націоналістичної ідеології, слабкістю, що дрейфує до фашизму, націоналістичної традиції в Росії. Окрім того, відчутну роль відіграють певна ідейна аморфність і програмно-ідеологічна еkleктичність різноманітних російських націоналістичних течій.

У підрозділі 3.3. «Основні етапи та закономірності розвитку сучасного російського націоналізму та споріднених неонацистських явищ» виокремлено три основні етапи розвитку сучасного російського націоналізму та споріднених неонацистських явищ, а саме: православно-монархічний, правонаціоналістичний та лівонаціоналістичний і визначено особливості ідейного базису націоналістичних організацій, які розгорнули свою діяльність на цих етапах. До компонентів ідеологічного інструментарію православних монархістів і неочорносотенців зараховано антисемітизм, шовінізм, культурний та соціальний консерватизм, несприйняття більшовицької ідеології і практики, негативне ставлення до екуменічних тенденцій у православній церкві та сучасного лібералізму. Ідеалом державного ладу цих об'єднань є монархія в її найбільш

реакційних антидемократичних формах. Правонаціоналістичний етап характеризується поєднанням європейського націонал-соціалізму зразка 1920–1930-х рр. і патріархального православ'я як рудимента православно-монархічного напрямку та копіюванням форм і методів діяльності та програмних принципів своїх європейських аналогів. Ідеологемам лівонаціоналістичного етапу притаманне використання різноманітних варіантів націонал-соціалізму, вільного від патріархально-православних забобонів, що базується на концепціях західноєвропейських «нових правих» та західноєвропейських культурно-ідеологічних тенденціях з врахуванням російської специфіки. Відзначено, що на даному етапі націоналізму стають властивими раніше невідомі йому культурні авангардні форми, які значною мірою порвали з російською консервативною традицією.

Виявлено, що націоналістичні організації на всіх етапах розвитку супроводжували мікроскопічні структурні формування неонацистського спрямування, проаналізовано причини їх появи, поведінкові моделі та ідейні мотивації осіб, що брали участь в їх заснуванні та діяльності. Узагальнюючи особливості розвитку сучасного російського націоналізму, автор пояснює їх залежністю суспільно-політичного життя країни від багаторівневої еволюції актуального політичного режиму. Тому в кожний період переваги були на боці певного політичного стилю і поведінкової моделі, що накладало специфічний відбиток на політико-ідеологічні доктрини кожного з етапів розвитку сучасного російського націоналізму. Виходячи з цього, дані етапи є віддзеркаленням змін в політиці держави.

Підсумовується, що правий радикалізм є невід'ємною складовою сучасних політичних процесів в пострадянській Росії, яка обумовлюється сукупністю особливостей розвитку країни (історичними, суспільно-політичними, соціально-психологічними тощо). Російський правий радикалізм є складним суспільно-політичним та політико-ідеологічним явищем, що здійснює досить серйозний і потужний вплив на суспільну свідомість, поведінкові моделі, форми політичної участі та взаємодії росіян, і найбільше виявляється в періоди глибокої і суттєвої трансформації засад життєвого ладу населення, перебудови ціннісних та світоглядних ідеалів.

У четвертому розділі – **«Особливості розвитку етнонаціоналістичної ідеології на прикладі ідеологічного комплексу Всеросійського суспільно-патріотичного руху «Російська національна єдність»**, що складається з двох підрозділів, розглянуто особливості організаційного оформлення РНС та проаналізовано особливості його ідеології.

У підрозділі 4.1. *«Загальні відомості про Всеросійський суспільно-патріотичний рух «Російська національна єдність» та характеристика його ідеології»* показано, що РНС є однією з найбільш широко представлених російських праворадикальних організацій, яка мала свої представництва по всій

території Росії та за її межами.

Відзначено, що важливу роль в мобілізації прихильників руху, відкритті нових регіональних відділень РНЄ відіграла добре організована агітаційно-пропагандистська робота, яка полягала у виданні партійної преси (передусім, газет «Російський порядок» та «Російський стяг»), різноманітних листівок та злагодженій роботі функціонерів РНЄ щодо донесення основних ідей організації до населення з метою рекрутування нових активістів.

Ідеологічний комплекс РНЄ характеризується гранично радикальними та безкомпромисними ідеологічними установками в галузі ідентифікації та самоідентифікації індивідів, формуванням та конкретизацією «образу ворога», декларуванні різкого несприйняття та відвертої ворожнечі до тих, хто не вписується в ідеологічні рамки цього співтовариства.

Підкреслено, що аналіз ідеології РНЄ істотно ускладнений внаслідок особливостей його структури. Зупиняючись на її термінологічному визначенні з урахуванням позицій інших дослідників цього питання (А. Умланда, В. Прибиловського, В. Лихачова тощо), автор визначає її як етнонаціоналізм, що експлуатує ідею «Національної революції», під якою розуміється революційне відродження та трансформація нації на основі повернення до консервативних цінностей та міфів минулого, що обумовлено необхідністю зайняти стійкі позиції в російському політичному спектрі та задоволенні ідеологічних запитів потенційних та реальних активістів цього руху.

У підрозділі 4.2. «Основні блоки ідеології РНЄ» розглянуто структуру ідеологічного комплексу РНЄ та проаналізовано його основні елементи.

У процесі дослідження особливостей ідеології РНЄ з'ясовано, що вона представляє собою складний комплекс, синтезований зі специфічних соціально-економічних, ксенофобських та релігійно-культурних компонентів, яким властиві контркультурна спрямованість, безкомпромисність та орієнтація на крайні засоби вирішення існуючих в суспільстві проблем.

Релігійну складову ідеології РНЄ визначено як «релігійний фундаменталізм», синтезований з елементів православ'я, окультно-містичних теорій та неоязичництва. Відзначено, що релігійна позиція РНЄ не є однозначною і поляризується внаслідок кількох факторів, а саме: апелювання до традиційних православних цінностей; конфесійної невизначеності голови РНЄ О. Баркашова; релігійних уподобань регіональних керівників РНЄ. Серед її особливостей підкреслено вплив апокаліптичних і есхатологічних очікувань на релігійну доктрину РНЄ, характерних для старообрядницьких течій у православ'ї. Особливості релігійного визначення РНЄ автор пояснює залежністю від тоталітарної структури руху, яка тривалий час була зосереджена на центральній фігурі в РНЄ – О. Баркашові та була визначальним чинником при формулюванні релігійного компоненту ідеології РНЄ.

У ксенофобській складовій ідеології РНЄ виокремлено три основні сегменти: антисемітизм, кавказофобія, антизахідництво та пов'язану з ним

американофобію, які, у свою чергу, поляризуються на окремі аспекти.

Розглядаючи антисемітський конструкт ідеології РНЄ, дисертантом детально проаналізовано особливості та характерні риси його основних аспектів: соціального, конспірологічного, релігійного, расового. Відзначено, що найбільш об'ємно представленим є конспірологічний аспект, оскільки він дозволяє в доступній формі донести до потенційних і реальних споживачів ідеології РНЄ хід світової історії за відсутності спеціальних достатніх знань щодо соціально-економічних, релігієзнавчих, геополітичних, культурологічних та інших питань, тоді як расовий займає порівняно незначне місце в ксенофобській складовій ідеології РНЄ.

Кавказофобія, представлена в ідеології РНЄ, формується під впливом ряду причин, а саме: соціально-економічних проблем в Російській Федерації, утиску російськомовного населення в країнах близького зарубіжжя, етнічної злочинності і перманентного військового конфлікту в Чечні, загрози дезінтеграції і розпаду багатонаціональної російської держави, що визначає специфіку цього сегменту ксенофобської складової ідеології РНЄ.

Антизахідництво та американофобію в ідеології РНЄ висвітлено в трьох взаємопов'язаних аспектах: релігійному, геополітичному і культурному. На основі аналізу програмно-ідеологічних праць представників РНЄ відзначено, що геополітичне протистояння Росії та країн Західної Європи на чолі з США ідеологи РНЄ, зокрема О. Баркашов, інтерпретують як зіткнення цивілізацій, стрижнем якого є боротьба за обмежені сировинні ресурси, а культурний аспект антизахідництва та американофобії в ідеології РНЄ розглядається як процес поневолення Росії шляхом культурної експансії з боку країн Західної Європи та США, можливої в результаті реалізації різних американських стратегічних доктрин, зокрема плану Даллеса.

Приклади ксенофобської міфології, представлені в ідеології РНЄ, свідчать про її використання в практичних цілях як засобу дифамації опонентів й обґрунтування власних ідеологем.

В цілому дисертант дійшов висновку, що всі сегменти ксенофобії, представлені в ідеології РНЄ, здебільшого є не оригінальними напрацюваннями ідеологів РНЄ, а рудиментами ідеологічних комплексів інших організацій переважно православно-монархічного напрямку з урахуванням їх корегування відносно сучасних реалій.

Аналізуючи специфіку соціально-економічної доктрини ідеології РНЄ автор дослідження звертає увагу на те, що їй відведено другорядну роль, що зумовлено пріоритетом національного відродження над соціально-економічними питаннями, антитетичними реакційними міркуваннями на противагу радянській ідеологічній ортодоксії, ірраціональною соціально-психологічною структурою націоналізму.

Підкреслено, що соціально-економічна складова ідеології РНЄ не є власне ідеологічним компонентом, тобто сукупністю соціально-економічних ідей, що вибудовують певну цілісну ідеологічну конструкцію, і відіграє виключно залежну

роль для доповнення та часткового обґрунтування процесу національного відродження, що пропонується ідеологами РНЄ. В цілому, вона є націонал-популістською, орієнтованою на завоювання та утримання соціальної бази для досягнення ефемерних цілей, поставлених ідеологами РНЄ.

Підсумовується, що ідеологічний комплекс РНЄ характеризується складністю та полікомпонентністю його структури, рудиментарно-модернізаторським підходом до його формування та наявністю значного мобілізаційного та конфліктогенного потенціалів. Виявлені основні блоки та елементи ідеології РНЄ є слабо пов'язаними між собою, що в цілому обумовлює її мозаїчність та еkleктику. Їх основним консолідуючим чинником виступає ксенофобська доктрина, яка є парадигмальною основою ідеології вказаної організації.

ВИСНОВКИ

Комплексний аналіз «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології дає підстави зробити такі висновки.

1. Аналіз літератури та джерел дає підстави стверджувати, що в дослідженнях «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології найбільш широко репрезентованими є ксенофобський та релігійний його фрагменти. Проте єдина комплексна робота, яка представила б «російський проект» етнонаціоналістичної ідеології у всій повноті, на сьогоднішній день відсутня. Разом з тим, джерельна база досліджуваної проблеми представлена достатньо повно для реалізації поставлених в дисертації завдань.

2. Доведено, що поява феномену етнічного націоналізму обумовлена кількома причинами, а саме: диференціацією соціальних та етноконфесійних груп, поляризації їх інтересів, маргіналізацією значної частини населення, наростанням кризових явищ в усіх сферах життя російського суспільства.

3. Обґрунтовано, що «російський проект» етнонаціоналістичної ідеології є продуктом системної кризи російського суспільства, що наступила після розпаду СРСР з низкою політичних, релігійних, культурних, етичних та естетичних характеристик. Оформленню етнонаціоналізму як ідеологічної конструкції сприяли: світоглядна криза, ідейна дезорієнтація та маргіналізація флангів політичного спектру, що стали наслідком їх радикалізації та орієнтації на крайні безкомпромісні ідеологічні рішення в галузі ідентифікації та самоідентифікації індивідів.

4. У діалектиці сучасного російського націоналізму умовно виокремлено три етапи, а саме: православно-монархічний, правонаціоналістичний та лівонаціоналістичний, кожен з яких має свої особливості політико-ідеологічної бази та репрезентації на політичній арені.

Особливості розвитку націоналізму та споріднених неонацистських явищ в Росії автор дослідження пояснює залежністю суспільно-політичного життя країни

від багаторівневої еволюції актуального політичного режиму, оскільки кожна подальша еволюція передбачала зміни структури можливостей будь-якого суспільно-політичного руху.

5. Доведено, що ідеологія РНЄ представляє собою складний комплекс, синтезований з специфічних соціально-економічних, ксенофобських та релігійно-культурних компонентів, яким властиві контркультурна спрямованість, безкомпромісність та орієнтація на крайні засоби вирішення існуючих в суспільстві проблем.

Чільне місце в ідеології зазначеної організації займає революційна риторика, обумовлена необхідністю зайняти стійкі позиції в російському політичному спектрі та задоволенні ідеологічних запитів потенційних та реальних активістів даного руху.

Відзначено складність та полікомпонентність структури ідеологічного комплексу РНЄ, що зумовлено рудиментарно-модернізаторським підходом до його формування, наявністю значних мобілізаційного та конфліктогенного потенціалів. Це обумовлює мозаїчність та еkleктику виявлених основних блоків та елементів ідеології РНЄ, які є слабо пов'язаними між собою. Їх основним консолідуючим чинником виступає ксенофобська доктрина, яка є парадигмальною основою ідеології вказаної організації.

6. На сучасному етапі спостерігається тенденція сутнісної вичерпаності етнонаціоналістичної ідеології, чому сприяють наступні причини.

Етнонаціоналізм отримав здатність до розвитку в умовах системної кризи російського суспільства, причому піднесення його розвитку співпадало із загостренням кризових ситуацій, даючи тим самим простір та можливість для виходу енергій соціального протесту. З моменту входження кризи в перманентну фазу з поступовою стабілізацією та згладжуванням найбільш гострих моментів етнонаціоналістичні мотиви починають деактуалізуватися та витіснятися із суспільної свідомості.

Згасанню етнонаціоналістичної ідеології сприяла і слабкість соціальної бази, оскільки радикальні гасла та специфічна стилістика етнонаціоналістичних рухів, зокрема РНЄ, асоціювалися та співвідносилися в суспільній свідомості з «фашистською», що пожвавлювало та підживлювало спогади про Другу світову війну та її наслідки.

Активну роль в згасанні етнонаціоналізму відіграла фаза постполітичного розвитку, в якій відбувається дезонтологізація політики як специфічної форми суспільної свідомості та специфічної поведінкової практики. Цей процес торкається, насамперед, релігійно-культурного та ксенофобського блоків етнонаціоналістичної ідеології, які мають найбільшу привабливість, мобілізаційний та конфліктогенний потенціали.

Цінності традиційних релігій, синтезованих у релігійно-культурному блоці, поступово будуть підмінюватися сурогатними «культами» та ерзац-релігіями, що спричинить втрату соціально-культурного навантаження релігійності з подальшим

відривом її від масової свідомості. Ця тенденція сприятиме витісненню релігійного фактора на периферію суспільної свідомості та його зведенню до ролі добре керованого релігійного «фасаду», що спричинить втрату сенсоутворюючої функції релігії з подальшою дезорієнтацією мас та зменшенням інтересу до питань, пов'язаних з релігійним визначенням.

При подальшому поглибленні глобалізаційних процесів, спрямованих на розмивання державних кордонів, гомогенізації націй та етносів, значення ксенофобського фактору, що побічно виконує роль збереження етнічної та національної ідентичності, поступово нівелюється у бік космополітизму, що стане причиною відходу ще одного блоку з етнонаціоналістичного комплексу.

Ліберальна економічна модель, що є істотною складовою частиною глобалізаційних процесів, відповідно, деактуалізує соціально-економічний блок етнонаціоналістичної ідеології.

Комплексно така ситуація зрушить етнонаціоналістичну ідеологію на периферійний рівень, наслідком чого може стати маргінальне політичне існування та сектантство її виразників, перетворення етнонаціоналістичних рухів на віртуальні «Інтернет-організації».

Для ідеології етнонаціоналізму така ситуація стане, перш за все, причиною втрати мобілізаційних можливостей і, як наслідок, втрати своєї силової лінії з подальшим її згасанням та зведенням лише до можливих рефлекторних зривів у кризових ситуаціях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Васильчук Є. О. Сучасний праворадикальний рух у Росії : проблема ідейно-політичної класифікації / А. А. Попок, Є. О. Васильчук // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2007. – № 2. – С. 337–346.
2. Васильчук Є. О. Особливості соціально-економічної доктрини російської націоналістичної ідеології / Є. О. Васильчук // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5. – С. 44–52.
3. Васильчук Є. О. Релігійний фактор в націоналістичній ідеології (за матеріалами Всеросійського суспільно-патріотичного руху «Російська національна єдність») / Є. О. Васильчук // Нова парадигма : Журнал наукових праць / [гол. ред. В. П. Бех]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 75. – С. 105–114.
4. Васильчук Є. О. Особливості еволюції сучасних праворадикальних рухів у Росії / А. А. Попок, Є. О. Васильчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 37. – С. 292–302.
5. Васильчук Е. О. Национализм в Российской Федерации (конец XX-го – начало XXI столетия) / Е. О. Васильчук // Український історичний збірник. – 2003. –

№ 5. – С. 313–323.

6. Васильчук Е. О. Феномен русского фашизма в конце XX – начале XXI вв. : предпосылки появления и особенности / Е. О. Васильчук // Український історичний збірник. – 2004. – № 7. – С. 397–409.

7. Васильчук Е. О. Этническая преступность как один из факторов обострения межнациональных отношений и социальной напряженности в России / Е. О. Васильчук // Історичні і політологічні дослідження. – 2004. – № 1 (19). – С. 155–159.

8. Васильчук Е. О. Развитие современного русского национализма : основные этапы и закономерности / Е. О. Васильчук, И. Ю. Машенко // Історичні записки : зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 11. – С. 45–55.

9. Васильчук Е. О. Современный русский национализм : проблемы классификации / Е. О. Васильчук // Український історичний збірник. – 2006. – № 9 – С. 323–331.

10. Васильчук Е. О. Проблема использования свастичной символики в Российской Федерации / Е. О. Васильчук // Знаки питання в історії України : українська історія у європейському контексті : зб. матеріалів II Міжнар. конф. / упор. Є. М. Страшко. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 72–79.

11. Васильчук Є. О. Етнічний націоналізм як політична ідеологія : сутність та основні характеристики / Є. О. Васильчук // Третя Міжнар. наук.-практ. конф. «Спецпроект : аналіз наукових досліджень» : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2007. – С. 42–44.

АНОТАЦІЇ

Васильчук Є. О. Етнонаціоналізм як політична ідеологія в умовах суспільства, що трансформується (на прикладі Всеросійського суспільно-патріотичного руху «Російська національна єдність»). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук зі спеціальності 23.00.03 – політична культура та ідеологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертації розглядаються особливості соціальних витоків, інституціоналізації, еволюції «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології. Виокремлено основні фактори розвитку «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології. Також у роботі аналізується ідеологічний комплекс Всеросійського суспільно-патріотичного руху «Російська національна єдність» як один з прикладів «російського проекту» етнонаціоналістичної ідеології та визначено перспективи його подальшого розвитку в умовах сучасності.

В результаті проведеного дослідження зроблено висновки, що «російський проект» етнонаціоналістичної ідеології є продуктом системної кризи російського суспільства, що наступила після розпаду СРСР з низкою політичних, релігійних, культурних, етичних та естетичних характеристик. Акцентована увага на тому, що

активну роль в згасанні етнонаціоналізму відіграє фаза постполітичного розвитку, в якій відбувається дезонтологізація, політики як специфічної форми суспільної свідомості та специфічної соціальної практики.

Ключові слова: етнонаціоналістична ідеологія, сучасний російський націоналізм, правий радикалізм, суспільна свідомість, соціальна практика, етнічний націоналізм, громадянський націоналізм.

Васильчук Е. О. Этнонационализм как политическая идеология в условиях трансформирующегося общества (на примере Всероссийского общественно-патриотического движения «Русское национальное единство»). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В диссертации рассматриваются особенности социальных истоков, институционализации и эволюции «российского проекта» этнонационалистической идеологии. Выделены основные факторы развития «российского проекта» этнонационалистической идеологии. Также в работе анализируется идеологический комплекс Всероссийского общественно-патриотического движения «Русское национальное единство» (РНЕ) как один из примеров «российского проекта» этнонационалистической идеологии и определены перспективы его последующего развития в условиях современности.

Анализируя специфику этнонационалистической идеологии, диссертант определяет ее как разновидность националистической идеологии, в центре которой находится этнический фактор, превалирующий и подчиняющий себе другие, и являющийся средством мобилизации масс в кризисных условиях. В процессе исследования проанализирована сущность структурных форм современного российского национализма – гражданской и этнической – и выделены их особенности. На основе этого рассмотрены особенности детерминации этих форм в условиях российской общественно-политической действительности, которая определена им как «русско-российский» фактор.

Автором выведена формула российского правого радикализма, из которой следует, что указанное политико-идеологическое явление является продуктом распада старых мировоззренческих установок и следствием сложного синтеза революционных, воинствующих, националистических доктрин, которые в той или иной мере декларируют исключительность определенной расы или нации и которым свойственными являются отказ от гуманизма и его подмена пропагандой и практикой насилия, вождизм, фанатизм и нетерпимость. Подчеркнуто, что термин «правый радикализм» является условным и обобщающим и не может быть применен ко всем без исключения организациям.

Опираясь на значительный массив научной литературы, автор определил сущность, основные параметры и критерии классификации, проанализировал

идейно-политические классификационные схемы современного российского национализма. К основным классификационным критериям отнесены взгляды на идеальный общественно-политический строй России, трактовки характера национального государства, религиозная позиция, взгляды на собственность, самоназвание и самоопределение националистических организаций. Основной преградой на пути классификации является политическая диффузия различных националистических течений.

Показано, что идеология РНЕ представляет собой сложный комплекс, синтезированный из специфических социально-экономических, ксенофобских и религиозно-культурных компонентов. Религиозную составляющую идеологии РНЕ автор определяет как «религиозный фундаментализм», синтезированный из элементов православия, оккультно-мистических теорий и неоязычества. В ксенофобской составляющей идеологии РНЕ выделены три основных сегмента: антисемитизм, кавказофобия, антизападничество и связанную с ним американофобию, которые, в свою очередь, поляризуются на отдельные аспекты. Анализируя специфику социально-экономической доктрины идеологии РНЕ, автор исследования обращает внимание на то, что ей отведена второстепенная роль, что обусловлено приоритетом национального возрождения над социально-экономическими вопросами, антитетическими реакционными теориями в противовес советской идеологической ортодоксии, иррациональной социально-психологической структурой национализма.

Отмечено, что основные блоки и элементы идеологии РНЕ являются слабо связанными между собой, что в целом обуславливает ее мозаичность и эклектику. Их основным консолидирующим фактором выступает ксенофобская доктрина, которая является парадигмальной основой идеологии указанной организации.

В результате проведенного исследования сделаны выводы о том, что «российский проект» этнонационалистической идеологии является продуктом системного кризиса российского общества, который наступил после распада СССР, с наличием ряда политических, религиозных, культурных, этических и эстетических характеристик. Акцентировано внимание на том, что активную роль в угасании этнонационализма играет фаза постполитического развития, в которой происходит дезонтологизация политики как специфической формы общественного сознания и специфической социальной практики.

Ключевые слова: этнонационалистическая идеология, современный российский национализм, правый радикализм, общественное сознание, социальная практика, этнический национализм, гражданский национализм.

Vasil'chuk Y. O. Etnonacionalizm as political ideology in the conditions of the transformed society (on the example of All-russian publicly-patriotic motion «Russian national unity»). – Manuscript.

The dissertation to obtain the degree of Candidate of Political Sciences in speciality 23.00.03 – political culture and ideology. – National Pedagogical Dragomanov

University. – Kyiv, 2010.

The features of social sources, institutionalisation, evolutions and the etnonationalistic ideology specific «Russian project» are examined in dissertation. The basic factors of the development of the etnonationalistic ideology «Russian project» are selected. Also the ideological complex of All-Russian publicly-patriotic motion is analysed in the context of «Russian national unity» as one of the examples of the etnonationalistic ideology «Russian project» and its prospects of further development in modernity.

According to the conducted research the «Russian project» of etnonationalistic ideology is proved to be the product of Russian society crisis system, which came after disintegration of the USSR, its political, religious, cultural, ethics and aesthetic spheres. Special attention is paid to the fading of etnonationalism which is caused by the phase of post-political development, its deontologization, loss of policy sense as a specific form of public consciousness and specific social practice.

Keywords: etnonationalistic ideology, modern Russian nationalism, right radicalism, public consciousness, social practice, ethnic nationalism, civil nationalism.